

ליבי במזרח

רבי יהודה הלוי • שירה – דפי עבודה לבגרות בספרות

יצרה: רוית ראש בן ישי

1. מהדורה למורה: תקציר, תשובות מופת, מחוון, מערכי שיעור
2. דף תלמיד: חלק א׳ הבנה • חלק ב׳ ניתוח • חלק ג׳ כתיבה בנוסח בגרות
3. כרטיס יציאה

מהדורה למורה – ליבי במזרח

תקציר

הדובר פותח בניגוד חד: ליבו נמצא במזרח, בארץ ישראל, ואילו גופו נמצא בקצה המערב, בספרד. הפיצול הזה בין הלב לגוף הוא לב השיר.

בשל הפיצול הוא שואל איך יוכל ליהנות מן האוכל ומן החיים: שום דבר אינו "ערב" לו, אינו מתוק, כשהוא רחוק ממקום הגעגוע.

בשורות 3–4 הוא שואל איך יקיים את נדריו ואת התחייבויותיו לעלות לציון, כשציון נתונה בשלטון "אדום" (העולם הנוצרי) והוא עצמו נתון בשלטון "ערב" (העולם המוסלמי). גם הארץ וגם הוא כבולים.

בשורות 5–6 מגיעה ההכרעה: יהיה קל בעיניו לעזוב את כל הטוב של ספרד, כשם שיקר בעיניו לראות את עפר בית המקדש החרב. הוויתור על העושר מתואר ככל, וההסתכלות על החורבה – כיקרה מכול.

השיר נע אפוא משאלות של מצוקה אל החלטה נחושה. הוא מתחיל בתחושת קרע ומסתיים בהעדפה ברורה של ציון, גם אם היא חרבה, על פני ספרד המשגשגת.

משמעות הכותרת

גלוי: הכותרת היא מילות הפתיחה של השיר: הדובר מצהיר שליבו נמצא במזרח, כלומר בארץ ישראל, בזמן שהוא עצמו גר במערב.

סמוי: "ליבי" מייצג את הרגש, הזהות והשאיפה, והמזרח הוא כיוון של תפילה וגאולה. הכותרת אומרת שהאדם אינו נמצא במקום שבו הוא חי, אלא במקום שאליו הוא שואף – ומכאן הקרע בין גוף לנשמה שהשיר כולו מנסה לאחות.

תשובות מופת

שאלה 1 – הסבירו כיצד בא לידי ביטוי בשיר הקרע בין הדובר לבין המקום שבו הוא חי. התייחסו לשני אמצעים אמנותיים.

טענה: הדובר חש קרע עמוק בין גופו, הנמצא בספרד, לבין ליבו, הנמצא בציון, והקרע מובע בעיקר באמצעות ניגוד ובאמצעות שאלות רטוריות. ביסוס: השיר נפתח בניגוד "לִבִּי בְמִזְרָח וְאָנֹכִי בְּסוֹף מַעֲרָב". מיד אחר כך באות שאלות: "אֵיךְ אֶטְעַמָּה אֵת אֲשֶׁר אֹכַל" ו"אֵיכָה אֲשַׁלֵּם נְדָרַי". הסבר: הניגוד בין לב לגוף ובין מזרח למערב מראה שהאדם חצוי: הוא חי במקום אחד ושייך למקום אחר. המילה "סוף" מגדילה את המרחק – הוא לא סתם במערב, אלא בקצהו. השאלות הרטוריות מבטאות תסכול: הוא אינו מצפה לתשובה אלא מראה שהחיים איבדו טעם, פשוטו כמשמעו, ושאין לו דרך לקיים את מה שהבטיח. כך הקרע אינו רק גיאוגרפי אלא רגשי ודתי. סיכום: באמצעות הניגוד והשאלות הרטוריות השיר ממחיש את תחושת הקרע, ומכין את ההכרעה שבסופו.

שאלה 2 – הסבירו את ההקבלה בשורה "צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם וַאֲנִי בְּכֶבֶל עֲרָב" ואת תרומתה למשמעות השיר.

טענה: ההקבלה מציגה את ציון ואת הדובר כשני שבויים, וכך מראה שגורלם קשור זה בזה. ביסוס: שני חלקי השורה בנויים באותה תבנית: "צִיּוֹן בְּחֶבֶל אֱדוֹם" – "וַאֲנִי בְּכֶבֶל עֲרָב". גם המילים "חבל" ו"כבל" כמעט זהות בצליל. הסבר: "אדום" הוא כינוי לעולם הנוצרי ששלט אז בירושלים, ו"ערב" – לעולם המוסלמי ששלט בספרד. כלומר, ציון אינה חופשית, וגם הדובר, אף שחי ברווחה, מרגיש כבול. המבנה המקביל והצלילים הדומים יוצרים תחושה של מראה: מה שקורה לארץ קורה גם לאדם. משום כך אין הדובר יכול לשלם את נדריו – הכבלים כפולים. השורה הופכת את הגעגוע האישי לשאלה של שייכות עמוקה, ומסבירה מדוע השפע בספרד אינו יכול לנחם אותו. סיכום: ההקבלה מעמיקה את משמעות השיר, כי היא מראה שהדובר וציון שותפים לאותו מצב של שעבוד וגעגוע לחירות.

שאלה 3 – כיצד מסתיים השיר, ובמה שונה הסיום מפתיחתו? התייחסו גם לצליל ולמשמעות.

טענה: השיר עובר משאלות של מצוקה לקביעה נחושה, והסיום מבטא הכרעה ברורה לטובת ציון. ביסוס: בפתיחה ובאמצע יש שאלות: "אֵיךְ אֶטְעֲמָה", "אֵיכָה אֲשַׁלֵּם". בסיום יש משפט חיווי: "יֵקַל בְּעֵינַי עֲזֹב כָּל טוּב סְפָרַד" ו"יֵקַר בְּעֵינַי רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב". הסבר: השאלות מבטאות חוסר אונים, ואילו הקביעה בסוף מראה שהדובר החליט. "יקל" ו"יקר" שונות באות אחת בלבד, וההבדל הקטן בצליל יוצר היפוך גדול במשמעות: מה שנחשב חשוב (טוב ספרד) הופך לקל, ומה שנחשב חסר ערך (עפר של חורבה) הופך ליקר. החרוז האחרון "נחרב" חותם את השיר בתזכורת לחורבן, אך הנכונות לראות את החורבה מבטאת אהבה שאינה תלויה ביופי או בשפע. סיכום: הסיום הופך את הגעגוע להחלטה – והשיר כולו נראה כמו הכנה למסע שיהודה הלוי אכן יצא אליו.

שאלה 4 – "השיר מציג סולם ערכים: מה יקר באמת ומה קל לוותר עליו." הסבירו את הטענה וחוו את דעתכם עליה.

טענה: השיר אכן מציג סולם ערכים שבו שייכות, זהות וקדושה עומדות מעל שפע ונוחות. ביסוס: הדובר אומר שקל בעיניו "עֲזֹב כָּל טוּב סְפָרַד", ושיקר בעיניו "רְאוֹת עַפְרוֹת דְּבִיר נֶחֱרָב". גם האוכל, סמל להנאה, מאבד את טעמו: "אֵיךְ אֶטְעֲמָה אֵת אֲשֶׁר אֹכַל". הסבר: ספרד מתוארת במפורש כמקום של "כל טוב" – הדובר אינו מתלונן על חייו שם. דווקא משום כך ההכרעה חזקה: הוא בוחר בחורבה במקום בשפע, כי שם נמצא ליבו. העפר הוא הדבר הזול ביותר, והוא נעשה יקר, משום שהערך נקבע לפי משמעות ולא לפי מחיר. לדעתי זהו מסר עכשווי: גם היום אנשים בוחרים לפעמים במקום, בעבודה או בדרך חיים שנותנים להם משמעות, גם כשהם פחות נוחים. עם זאת, אפשר להבין שהבחירה קשה, והשיר עצמו מראה את הכאב שבה. סיכום: השיר מלמד שהערך האמיתי טמון במה שהלב שייך אליו, ומזמין כל קורא לשאול מהו ה"מזרח" שלו.

מחוון לשאלת הכתיבה (25 נק')

רכיב	נקודות
טענה מרכזית ברורה שעונה בדיוק על השאלה	5
ביסוס: לפחות שתי דוגמאות מדויקות מהיצירה (ציטוט קצר או תיאור רגע)	8

רכיב	נקודות
הסבר: קישור כל דוגמה לטענה – למה היא מוכיחה אותה	7
שימוש נכון במושגים ספרותיים (מספר, ניגוד, סמל, אירוניה...)	3
מבנה, לשון וסיכום שחוזר לטענה	2
סה"כ	25

מערך שיעור – 45 דקות

דקות	שלב	מה עושים
0–5	פתיחה: איפה הלב שלי?	כל תלמיד ותלמידה כותבים בשקט: מקום או אדם שהלב שלי שם, גם כשאני רחוק. שיתוף רשות.
5–12	קריאה בקול	קריאת השיר פעמיים בקול, בנקודת המבט של הדובר. סימון מילים לא מוכרות והסברן.
12–24	ניגודים והקבלות	בזוגות: מציאת הניגודים (לב/גוף, מזרח/מערב, יקל/יקר) וההקבלה בשורה 4.
24–32	תנועה בשיר	דיון: מה ההבדל בין השורות עם השאלות לשורות הסיום? איך הצליל משרת את המשמעות?
32–42	כתיבה	פסקה במבנה טענה – ביסוס – הסבר – סיכום על ההכרעה בסוף השיר.
42–45	כרטיס יציאה	מילה אחת מהשיר שהכי נגעה בי, ולמה.

שיעור כפול – 90 דקות

דקות	שלב	מה עושים
0–10	פתיחה	מפה של העולם בימי הביניים: ספרד במערב, ארץ ישראל במזרח. מה המרחק אז ומה הוא אומר?
10–20	הכרות עם המשורר	שירת ספרד, "שירי ציון" והמסע של יהודה הלוי לארץ בסוף ימיו – הקשר בין השיר לחיים.
20–35	קריאה צמודה	קריאה שורה אחר שורה: אוצר מילים, לשון מקרא, משמעות אדום וערב.
35–50	מלאכת המחשבת	קבוצות: ניגוד, הקבלה, חרוז מבריח ומשקל, אנטיתזה (יקל/יקר) – כל קבוצה מציגה דוגמה והסבר.

דקות	שלב	מה עושים
0–50 60	מבנה	חלוקת השיר לשלושה צמדי שורות וניסוח כותרת לכל צמד.
60– 82	תרגול שאלת בגרות	כתיבת תשובה על ההקבלה בשורה 4, ואז בדיקה עצמית לפי המחוון ותשובת המופת.
82– 90	סיכום	מהו ה"מזרח" שלכם? משפט אישי (שיתוף רשות).

התאמות

- חנ"מ: לחלק את חלק ג' למקטעים, לתת את פתיחי המשפטים, בלי הגבלת זמן; בחלק א' – 3 אפשרויות בלבד.
- עולים: להקריא את הסיכום הפשוט, להצמיד את מילון המונחים, לאפשר מילון דו-לשוני.

מפתח לחלק א'

1. איפה הלב של הדובר? – במזרח – בארץ ישראל
2. איפה גר הדובר? – בספרד
3. מה קל לדובר לעזוב? – את כל הטוב של ספרד
4. מה יקר לדובר לראות? – את העפר של בית המקדש

דף תלמיד – ליבי במזרח

שם: _____ **כיתה:** _____ **תאריך:** _____

ליבי במזרח / רבי יהודה הלוי. היצירה בנחלת הכלל.

חלק א' – הבנה

1. איפה הלב של הדובר?

א) במערב ב) במזרח – בארץ ישראל ג) בים

2. איפה גר הדובר?

א) בספרד ב) בירושלים ג) במצרים

3. מה קל לדובר לעזוב?

א) את ירושלים ב) את כל הטוב של ספרד ג) את הנדרים

4. מה יקר לדובר לראות?

א) את העפר של בית המקדש ב) את הים ג) את הארמון בספרד

5. תארו במשפט או שניים את הדמות "הדובר".

_____

_____

_____

חלק ב' – ניתוח

השלימו את הטבלה: היכן מופיע האמצעי ביצירה, ומה הוא תורם?

אמצעי	היכן ביצירה	מה הוא תורם
ניגוד		
הקבלה		
אנטיתזה		
חריזה ומשקל		

משמעות הכותרת

מישור גלוי:

מישור סמוי:

חלק ג' – כתיבה בנוסח בגרות

הסבירו כיצד בא לידי ביטוי בשיר הקרע בין הדובר לבין המקום שבו הוא חי. התייחסו לשני אמצעים אמנותיים.

בונים תשובה

1. טענה – משפט שעונה על השאלה
2. ביסוס – שתי דוגמאות (ציטוט של עד 8 מילים)
3. הסבר – מה כל דוגמה מוכיחה
4. סיכום – חזרה לטענה

פתיחי משפטים: הדובר מרגיש... / הלב שלו נמצא ב..., והגוף שלו ב... / השורה ... מראה ש... / בסוף השיר הדובר מחליט...

כרטיס יציאה – ליבי במזרח

- דבר אחד חדש שלמדתי היום:
- שאלה אחת שעדיין מעסיקה אותי:
- מ-1 עד 5, עד כמה אני מרגיש/ה מוכן/ה לשאלה כזו בבחינה? ___